

POZAROLNICZA DZIAŁALNOŚĆ GOSPODARCZA INDYWIDUALNYCH GOSPODARSTW ROLNYCH

Małgorzata Zajdel

Akademia Techniczno-Rolnicza w Bydgoszczy

Streszczenie. Celem artykułu było wskazanie zmian, jakie zaszły w pozarolniczej działalności gospodarstw rolnych między spisami rolnymi z lat 1996 i 2002. Zgodnie z założeniami badawczymi stwierdzono, że zmiany w działalności pozarolniczej wystąpiły w większym nasileniu w gospodarstwach małych w porównaniu z gospodarstwami średnimi i dużymi. Motywem do podjęcia tej działalności było głównie zaspokojenie potrzeb bytowych i materialnych rodziny, w mniejszym zaś stopniu chęć wykazania się aktywnością zawodową poza swoim warszatem rolnym.

Słowa kluczowe: pozarolnicza działalność gospodarcza, spis rolny, przedsiębiorczość rolników, Polska

WSTĘP

Koncepcja rozwoju wsi polegająca na poszukiwaniu alternatywnych źródeł dochodów znajduje coraz większe uznanie i praktyczne zastosowanie w programach Unii Europejskiej. Koncepcja ta zmierza do znalezienia dla wsi nowego paradygmatu rozwoju, polegającego z jednej strony na zachowaniu jej tradycyjnego charakteru, z drugiej zaś na ciągłym unowocześnianiu i nasycaaniu nowymi ideami.

W programie odnowy wsi istotny element tego działania stanowi pobudzanie aktywności środowisk lokalnych i stymulowanie współpracy między ludźmi na rzecz poprawy warunków życia i rozwoju funkcji społeczno-gospodarczych wsi. Aspiracje ludności wiejskiej nie odbiegają niczym od tych kształtowanych przez miasta, w sensie dostępności do dóbr kulturalnych i oświatowych.

Idea wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich szybko utrwaliła się w świadomości społecznej, przy czym realizacja tej idei znalazła większe odzwierciedlenie w warstwie teoretycznej i badawczej niż w praktycznej. Przyczyn takiej sytuacji należy szukać

w pozycji gospodarstwa rolnego, tradycyjnie nastawionego na wytwarzanie żywności, któremu obce było poszukiwanie innego źródła dochodu, poza drobnymi warsztatami rolnymi nastawionymi na migrację wahadłową.

Realia wsi i rolnictwa po 1989 roku zmusiły rolnika do przewartościowania dotychczasowych prawidłowości występujących w rolnictwie i szukania możliwości powiększenia dochodów także w dziedzinach będących dotychczas poza sferą jego zainteresowań. Inicjatywa podejmowania działalności pozarolniczej nie zrodziła się wewnątrz gospodarstw rolnych, lecz była narzucona przez sytuację społeczno-gospodarczą rolnictwa, dramatyczny spadek dochodów i sugestie płynące od służby doradczej.

MATERIAŁ I METODY BADAŃ

W ostatnich latach można dostrzec powstanie wielu czynników zmierzających do tworzenia warunków do prowadzenia pozarolniczej działalności gospodarczej. Czynniki te można podzielić na zewnętrzne, które polegają na wspieraniu przedsiębiorczości na terenach wiejskich i zachęcają inwestorów do lokowania tam swojej produkcji, i czynniki wewnętrzne, wynikające z uświadomionej potrzeby poszukiwania dodatkowych źródeł dochodów. Wychodząc z założenia rosnącego znaczenia pozarolniczej działalności gospodarstw rolnych, dokonano analizy tego zjawiska w kontekście przeprowadzonych spisów rolnych z lat 1996 i 2002. Choć przedział czasowy tych spisów był stosunkowo krótki i wynosił zaledwie 6 lat (poprzednio odbywały się one co 10 lat), to jednak skala zmian pozwala na określenie nowych trendów, ważnych ze społeczno-gospodarczego punktu widzenia. Dotyczy to zwłaszcza wygasania niektórych tendencji i pojawiania się nowych, które bardziej przystają do realiów w okresie funkcjonowania w strukturach europejskich.

Badania prowadzono w układach określonych grup obszarowych i poszczególnych województw. Wyniki spisów rolnych charakteryzują się wysokim stopniem wiarygodności i aktualności, ponieważ mają charakter powszechny oraz porównywalną metodykę zastosowaną w całym kraju.

Założono hipotezę badawczą, że działalność pozarolnicza jest powiązana z wielkością gospodarstwa, a w miarę wzrostu obszaru gospodarstw działalność ta maleje. Ponadto jest zróżnicowana w zależności od położenia w przestrzeni społeczno-gospodarczej i geograficznej.

CECHY ROLNIKÓW PODEJMUJĄCYCH DZIAŁALNOŚĆ POZAROLNICZĄ

Działalność pozarolnicza nie jest żywotnie związana tylko z małymi gospodarstwami, które dysponują nadmiarem siły roboczej i niedostatkiem dochodów rolniczych, lecz leży w zainteresowaniach wszystkich grup rolników. Cechą tej działalności jest szukanie alternatywnych źródeł dochodów, które można uzyskać w okresach martwych dla rolnictwa, przez zaangażowanie członków rodzin lub osób nieznajdujących zatrudnienia w gospodarstwie.

Właściciel gospodarstwa rolnego nie był dotychczas intencjonalnie przygotowany do roli przedsiębiorcy, lecz do roli rolnika uprawiającego ziemię i hodującego zwierzęta gospodarskie, który miał jedynie okazję sprzedać na rynku nadwyżki swoich produktów rolnych. Wcielenie się w nową postać nie przychodziło mu zbyt łatwo z uwagi na środowisko wiejskie, które jest homogeniczne, jeśli chodzi o charakter wytwórczości rolniczej i zanikanie różnych zawodów współzależnych ze wsią, jak kowal, cieśla, bednarz itp.

Pojawienie się pozarolniczej działalności gospodarzej w obrębie zagrody jest poprzedzone namysłem, jaki rodzaj aktywności podjąć i jakie rezultaty finansowe może ona przynieść. Kalkulacje tego rodzaju nie mają charakteru biznesplanu, lecz są raczej projekcją oczekiwań na temat możliwości osiągnięcia sukcesu w zaplanowanej dziedzinie.

Według K. Duczkowskiej-Piaseckiej [1998], konieczność rozwoju pozarolniczej działalności gospodarzej na obszarach wiejskich wynika z następujących przyczyn:

- niekorzystnej struktury agrarnej i tradycyjnego sposobu gospodarowania na ziemi,
- relatywnie dużej liczby zatrudnionych w gospodarstwach rolnych,
- niskiego poziomu wykształcenia ludności rolniczej, który stanowi przeszkodę w modernizowaniu samego rolnictwa i podejmowaniu pracy w działach pozarolniczych,
- rozdrobnienia i wielokierunkowości gospodarstw, które nie są partnerem dla przemysłu przetwórczego,
- bezrobocia na wsi.

Według tej samej autorki, rozwój przedsiębiorczości na wsi definiowany jest jako „...postawa i rodzaj działań organizacyjno-kierowniczych w przedsiębiorstwie, opartych na motywach zysku, innowacji, konkurencji, ryzyka i własnej odpowiedzialności jako przedsiębiorcy...”.

Przedsiębiorczość traktuje się jako postawę lub jako proces. Jako postawa „przedsiębiorczość jest cechą jednostek ludzkich i polega na skłonności do podejmowania nowych działań, ulepszania istniejących elementów środowiska, na twórczo aktywnej postawie wobec otaczającej tę jednostkę rzeczywistości”. Z kolei przedsiębiorczość jako proces polega na „powstawaniu i rozwoju jednostek przedsiębiorczej działalności gospodarzej”.

Jest sprawą oczywistą, że rolnik nie spełnia tej klasycznej definicji przedsiębiorczości, tym bardziej że nie był edukowany w tej dziedzinie i nie zdobywał praktyki w tym zakresie. Był raczej przyuczony do nowego zawodu, który realizował na zasadzie prób i błędów. Stąd duża fluktuacja poczynań związanych z pozarolniczą działalnością, podejmowaniem i upadkiem nowych wyzwań, szukaniem nowych pól realizacji tych przedsięwzięć.

Przedsiębiorczość na terenach wiejskich miała swoje źródło w wewnętrznej potrzebie bycia aktywnym i wykazania się, że umie się coś zrobić poza właściwym rolnictwem. Ten sposób motywowania do działania należy traktować jako najbardziej pożądaną cechę rolnika, która rodzi z kolei skłonność do podejmowania ryzyka i demonstrowania wobec otoczenia, że jednak potrafi on coś zdziałać.

Z kolei motywy o charakterze zewnętrznym były wywoływane przez służby doradcze, izby rolnicze, organizacje i instytucje rolnicze, a więc w jakiś sposób narzucone czy zasugerowane, a nie wyrosłe z wewnętrznych i samoistnych potrzeb danego rolnika. Przewaga potrzeb zewnętrznych nad tymi o charakterze wewnętrznym jest przyczyną tego, że taka działalność ma charakter krótkotrwały i nie przynosi spodziewanych rezultatów.

CHARAKTERYSTYKA DZIAŁALNOŚCI POZAROLNICZEJ GOSPODARSTW ROLNYCH

Działalność pozarolnicza staje się ważnym segmentem rolnictwa, a więc jej rola będzie rosła w miarę wzrostu produktywności rolnictwa i wydajności zatrudnionych w nim osób. Zmniejszone zapotrzebowanie na siłę roboczą powoduje, że potrzebne staje się nowe spojrzenie na możliwości pracy w środowisku wiejskim w aspekcie jego wielofunkcyjnego rozwoju. Cechą współczesnych trendów jest wzrost wielozawodowości ludności wiejskiej przy niepełnym zatrudnieniu w rolnictwie.

Biorąc pod uwagę powyższe uwarunkowania, dokonano analizy tej problematyki między spisami rolnymi. Okazało się, że w 2002 roku 651,6 tys. gospodarstw (22,2% ogółu) nie prowadziło żadnej działalności rolniczej, tzn. odłogowano całą posiadaną powierzchnię użytków rolnych i nie trzymano zwierząt gospodarskich. Ponadto, gospodarstwa te nie prowadziły działalności pozarolniczej, a źródłem ich dochodów były m.in. emerytury, renty lub praca najemna [Pozarolnicza działalność 1997].

W porównaniu do spisu rolnego z 1996 roku oznacza to wzrost o 16,3% (z 5,9 do 22,2%), a w liczbie gospodarstw o 471,8 tys. jednostek gospodarczych, w tym także gospodarstw bardzo małych, poniżej 1 ha.

Sytuacja społeczno-gospodarcza rolnictwa, w której ponad jedna piąta warsztatów rolnych nie prowadzi w ogóle działalności rolniczej, musi budzić poważne zaniepokojenie z uwagi na fakt, że ziemia powinna rodzić, a nie odłogować. Stąd zapewne wywodzą się trudności ze składaniem wniosków o dopłaty bezpośrednie, gdyż tylko ziemia będąca w dobrej kulturze (np. ugór czarny) może liczyć na realizację dopłat.

Powstaje pytanie, jakie grupy gospodarstw prowadzą działalność pozarolniczą i z jakim nasileniem to zjawisko występuje. W 2002 roku było 1956,1 tys. gospodarstw powyżej 1 ha (w 1996 r. – 2046,8 tys.), a działalność pozarolniczą podjęło 254,9 tys. (w 1996 r. – 151,0 tys.) jednostek gospodarczych, co oznacza, że aktywnością taką wykazało się 13,0% (poprzednio 7,4%) spośród badanych jednostek (wzrost o 5,6 pkt).

Analizując to zjawisko w ujęciu grup obszarowych powierzchni użytków rolnych zauważa się, że wzrost udziału gospodarstw z działalnością pozarolniczą miał miejsce we wszystkich wyszczególnionych wielkościach. Zgodnie z oczekiwaniami badawczymi, największy udział procentowy miały gospodarstwa najmniejsze (1–5 ha), które partycypowały w tym procesie na poziomie ponad 60%. Drugą prawidłowość polegała na tym, że w miarę wzrostu areалу gospodarstwa malał w sposób niemal systematyczny udział w poczynaniach pozarolniczych (tab. 1).

Według badań GUS, zdecydowana większość (tj. 93,2%) wszystkich gospodarstw deklarujących prowadzenie działalności pozarolniczej podejmowała tę działalność w obrębie jednej sekcji (grupy). W tym zakresie nic się nie zmieniło w stosunku do badań sprzed 6 lat.

Gospodarstwa rolne, które podjęły tutaj omawianą działalność, najczęściej prowadziły, podobnie jak w 1996 roku, działalność związaną z handlem detalicznym i hurtowym, co stanowiło 19,7% ogółu podmiotów deklarujących prowadzenie takiej działalności pozarolniczej (w 1996 r. – 35,2%). Jednakże podwojenie działalności zanotowano w przetwórstwie przemysłowym (dawniej działalność produkcyjna) – z 21,5 tys. gospodarstw (14,2%) w 1996 roku do 52,4 tys. (20,6%) w 2002 roku (tab. 2).

Tabela 1. Gospodarstwa prowadzące pozarolniczą działalność gospodarczą
 Table 1. Farms running non-agricultural business activity

Wielkość gospodarstwa Farm size (ha)	1996		2002	
	Liczba Number	Struktura (%) Structure	Liczba Number	Struktura (%) Structure
1-5	93 005	61,6	158 092	62,0
5-10	29 890	19,8	50 856	19,9
10-15	11 933	7,8	19 884	7,8
15-20	5 555	3,8	8 963	3,5
20-50	6 695	4,4	11 761	4,6
50 i więcej	3 957	2,6	5 435	2,2
Razem	151 035	100,0	254 991	100,0
Ogólna liczba gospodarstw rolnych	2 046 800	x	1 956 100	x
Struktura (%)	7,4	x	13,0	x

Źródło: Pozarolnicza działalność gospodarstw rolnych. GUS, Warszawa 1997 i 2003.

Source: Non-agricultural business activity of farms, Main Statistical Office, Warsaw 1997 and 2003.

Tabela 2. Rodzaje działalności pozarolniczej prowadzonej w gospodarstwach rolnych
 Table 2. Types of non-agricultural business activity on farms

Wyszczególnienie Specification	1996		2002	
	Liczba Number	Procent Percentage	Liczba Number	Procent Percentage
Leśnictwo	14 018	9,3	6 042	2,4
Rybolówstwo i rybactwo	11 061	7,3	7 624	3,0
Przetwórstwo przemysłowe	21 495	14,2	52 437	20,6
Budownictwo	14 379	9,5	12 772	5,0
Handel	53 161	35,2	50 294	19,7
Agroturystyka	3 774	2,6	3 953	1,5
Transport	13 858	9,2	12 965	5,1
Obsługa nieruchomości	3 863	2,5	854	0,3
Pozostała działalność	15 426	10,2	108 050	42,4
Ogółem	151 035	100,0	254 991	100,0

Źródło: Pozarolnicza działalność gospodarstw rolnych. GUS, Warszawa 1997 i 2003.

Source: Non-agricultural business activity of farms, Main Statistical Office, Warsaw 1997 and 2003.

Spośród wszystkich gospodarstw rolnych realizujących pozarolniczą działalność gospodarczą największy odsetek (49,0%, w 1996 r. – 51,0%) zlokalizowany był na terenie gmin wiejskich, 27,5% (w 1996 r. – 29,1%) podmiotów leżało w gminach miejsko-wiejskich, a 23,5% (w 1996 r. – 19,9%) w gminach miejskich, przy czym najczęściej działalność pozarolniczą podejmowały gospodarstwa rolne położone na terenie miast o liczbie mieszkańców powyżej 20 tys. (20,4%, w 1996 r. – 16,3%) [Pozarolnicza działalność 2003].

Istotne pytanie rodzi się przy analizie gospodarstw rolnych z uwagi na rodzaj podejmowanej dodatkowej działalności. Inaczej mówiąc, czy określonym kategoriom wielkościowym można przypisać właściwe dla nich rodzaje działalności, czy też czynnik ten nie ma większego znaczenia. Okazuje się, że trudno dostrzec związek między obszarem gospodarstwa a rodzajem podejmowanej pozarolniczej działalności. Przykładowo, agro-

turystyka rozmieszczona jest dość równomiernie we wszystkich grupach wielkościowych gospodarstw rolnych, a więc postawienie tezy o dostarczaniu dochodów tylko małym gospodarstwom nie znajduje potwierdzenia w faktach. Również handel znajduje swoje pełne odzwierciedlenie we wszystkich przekrojach obszarowych [Rocznik statystyczny rolnictwa 2005]. Wśród kryteriów wyboru rodzaju dodatkowej działalności kierowano się na ogół zapotrzebowaniem rynku i posiadanymi kwalifikacjami. Duży wpływ wywierały czynniki środowiska w postaci krajobrazu, tradycyjnego sposobu wytwarzania narzędzi i wyrobów ludowych, a także naśladownictwo sąsiadów w poczynaniach biznesowych.

WPLYW WIELKOŚCI GOSPODARSTWA NA POZAROLNICZĄ DZIAŁALNOŚĆ

Działalność pozarolnicza przynosi określone profity właścicielowi gospodarstwa i jego rodzinie i wpływa w sposób znaczący na standard ich życia. O ile wpływy środków finansowych z działalności rolniczej mają na ogół charakter sezonowy, poza właściwie dostawcami mleka, to podejmowanie funkcji dodatkowych przynosi względnie systematyczne dochody. Dochody te kształtują w zależności od wielkości rodziny, a więc wolnej siły roboczej, przyjętego profilu produkcji i rozmiaru przedsięwzięcia biznesowego. Najważniejszym czynnikiem charakteryzującym potencjał gospodarczy danego gospodarstwa jest czynnik ludzki. Czynnik ten obrazuje całokształt cech umysłowych i fizycznych człowieka z jego predyspozycjami psychicznymi, poziomem wykształcenia, a także takimi cechami, jak wiek, płeć, pochodzenie społeczne itp.

Przedsiębiorczość na terenach wiejskich ma swoje źródła w wewnętrznej potrzebie bycia aktywnym i wykazania się umiejętnościami pracy także poza „właściwym” rolnictwem. Często taką aktywność wykazują ludzie, którzy powrócili na wieś w ramach restrukturyzacji przemysłu i nie mogli znaleźć się w wąskich ramach gospodarstwa rolnego. Dążyli oni w sposób świadomy do podejmowania ryzyka i demonstrowania wobec otoczenia swojej pozycji wynikającej z osiągniętego sukcesu. Aktywność jest funkcją wielu czynników: położenia wobec miast i szlaków komunikacyjnych, stanu infrastruktury społecznej i technicznej, stopnia atrakcyjności turystycznej czy bliskości rynków rolnych.

Porównanie rozmiaru działalności pozarolniczej między spisami rolnymi z lat 1996 i 2002 wskazuje na poważny rozwój tego typu poczynań gospodarczych. Z jednej strony wskazuje na fakt, że coraz więcej rolników sięgnęło do tego typu źródeł dodatkowych dochodów, z drugiej zaś strony, że waga one coraz więcej na budżetach domowych.

Co motywuje rolników do poszukiwania niekonwencjonalnych sposobów powiększania dochodów? Po pierwsze, możliwości zwiększenia w istotny sposób produkcji „czysto” rolniczej są ograniczone wydajnością i potencjałem ziemi, która osiągnęła swoje optimum przy określonym poziomie stosowania środków produkcji. Po drugie, istnieje naturalna skłonność rolników do przestrzegania zasad dobrej praktyki rolniczej, skłaniających ich do ograniczania środków szkodzących środowisku i stosowania naturalnych procesów produkcji. Po trzecie, rolnicy bazujący wyłącznie na dochodach z produkcji rolniczej wychodzą z tej konfrontacji niezadowoleni i porównują swój standard życia do sfery pozarolniczej. Wobec ewidentnych braków rozglądają się za możliwościami

uruchomienia dodatkowej działalności. Do największych wartości pozarolniczej działalności gospodarczej można zaliczyć przyjęcie innej opcji funkcjonowania gospodarstwa i stwierdzenie, że taka działalność nie koliduje z jego podstawowymi funkcjami. Co więcej, powstaje możliwość uruchomienia tzw. zbędnej siły roboczej, która istnieje w każdym gospodarstwie rolnym. Istnieje również potencjalna infrastruktura techniczna do podjęcia takiej działalności w postaci budynków, magazynów, garaży, stodół, wiat, a także zasilenie na odpowiednim poziomie w energię elektryczną, gaz, wodę, a coraz częściej nawet kanalizację.

Rolnicy decydujący się na aktywność pozarolniczą na ogół obawiają się biurokratycznej mitręgi, a zwłaszcza przekroczenia niskiego poziomu dochodów, który by zmuszał ich do przejścia z KRUS do ZUS. Okazuje się, że problemem dla nich może być długa droga prowadząca do uzyskania zezwolenia, rejestracji, wpisu do ewidencji, zdobycia numeru REGON itp. [Uglis 2006].

Porównując rozmiar prowadzonej działalności pozarolniczej między latami 1996 a 2002 zauważa się poważny wzrost tych poczynań, i to we wszystkich grupach obszarowych gospodarstw. O ile jeszcze w 1996 roku działalność ta dotyczyła w głównej mierze gospodarstw małych, w przedziale 1–5 ha, a dla pozostałych grup miała marginalne znaczenie, to już w 2002 roku znaczenie tego segmentu dochodu znacznie wzrosło. Przy analizie dodatkowych dochodów można dojść do stwierdzenia, że znaczenie tej działalności wykroczało daleko poza małe gospodarstwa rolne i rozciągało się na wszystkie kategorie wielkościowe (tab. 3).

Zjawisko to można zinterpretować w ten sposób, że szansę poprawienia swojej sytuacji dochodowej dostrzegły wszystkie gospodarstwa rolne, bez względu na obszar, przy czym w przedziale dochodów do 10% zaobserwowano odwrotne zjawisko od dotychczas notowanych, a mianowicie w miarę wzrostu areału gospodarstwa rósł także ten udział w dochodach.

Tabela 3. Gospodarstwa rolne według dodatkowej działalności pozarolniczej w łącznych dochodach (%)

Table 3. Farms according to the share of additional non-agricultural business activity in the total income (%)

Wielkość gospodarstwa Farm size [ha]	1996					2002				
	do 10	10–30	30–50	50–80	80–100	do 10	10–30	30–50	50–80	80–100
1–5	14,0	17,6	18,9	20,8	16,6	29,2	2,8	13,3	6,4	41,8
5–10	5,8	7,8	6,7	6,0	2,3	41,0	7,7	14,2	8,1	20,8
10–15	7,4	7,3	4,6	3,5	1,4	46,5	11,8	14,7	6,7	13,6
15–20	4,8	3,3	1,9	1,4	0,8	48,4	14,0	14,2	5,9	11,4
20–50	2,9	1,6	0,8	0,7	0,2	48,2	15,5	13,6	5,1	12,4
50 i więcej	0,5	0,2	0,1	0,1	0,1	38,0	16,7	17,4	5,3	17,3

Źródło: Pozarolnicza działalność gospodarstw rolnych, GUS, Warszawa 1997 i 2003.

Source: Non-agricultural business activity of farms, Main Statistical Office, Warsaw 1997 and 2003.

W kategorii dochodów 80–100% największy udział z działalności pozarolniczej wystąpił w gospodarstwach najmniejszych (1–5 ha), na poziomie 41,8%. W miarę wzrostu powierzchni gospodarstwa notowano spadek dochodów z działalności dodatkowej. Ogólnie można powiedzieć, że działalność pozarolnicza stała się integralną sferą funkcjonowania gospodarstwa rolnego.

POZAROLNICZA DZIAŁALNOŚĆ GOSPODARCZA WEDŁUG WOJEWÓDZTW

Przeprowadzenie porównania pozarolniczej działalności gospodarczej w układzie województw między dwoma omawianymi spisami rolnymi natrafia na istotne przeszkody, ponieważ w 1996 roku było 49 województw, a obecnie jest ich 16. Proste grupowanie poprzednich województw na nowe nie można dokonać, ponieważ niektóre gminy, a nawet całe powiaty znalazły się w zupełnie innym miejscu w nowym podziale administracyjnym kraju niż poprzednio zajmowane.

Skalę i intensywność pozarolniczej działalności gospodarczej można porównać do liczby gospodarstw indywidualnych znajdujących się w ramach danych województw. Na pierwszym miejscu pod względem liczby podejmowanych form omawianej działalności znajduje się woj. małopolskie, które z liczbą 48,4 tys. różnych poczyniń o charakterze pozarolniczym stanowi 13,3% w skali kraju. Odnosząc to do liczby gospodarstw rolnych w tym województwie otrzymujemy, że 22,3% wszystkich warsztatów rolnych jest aktywnych w sferze pozarolniczej. Okazuje się, analizując ten problem w ujęciu działów (sekcji), że największym powodzeniem cieszyła się agroturystyka (22,6%), a po niej były przetwórstwo przemysłowe (15,1%) oraz handel (12,5%).

Drugie miejsce pod względem skali poczyniń o charakterze pozarolniczym zdobyło woj. mazowieckie (44,9 tys.), a w stosunku do liczby województw stanowiło to 12,4%. Na drugim biegunie można wymienić najmniej aktywne pod tym względem województwa, do których należą: woj. opolskie (7,9 tys.) i woj. lubuskie (7,8 tys.) (tab. 4).

Ogólnie biorąc, aktywność pozarolnicza jest funkcją różnych czynników, takich jak położenie wobec miast i szlaków komunikacyjnych, posiadana infrastruktura techniczna (woda, kanalizacja, telefony, drogi) i tzw. stopień atrakcyjności turystycznej.

ZAKOŃCZENIE

Pozarolnicza działalność gospodarza jest ważną propozycją pobudzania środowiska wiejskiego. W przeszłości jednostki aktywne, które nie potrafiły funkcjonować tylko w obrębie własnego gospodarstwa rolnego, po prostu opuszczały wieś i szukały miejsca realizacji swoich ambicji zawodowych w mieście, zatrudniając się w przemyśle bądź usługach. Po 1989 roku migracja przyjęła odwrotny kierunek i przebiegała na linii miasto-wieś, powstała więc konieczność poszukiwania innych niż rolniczych zainteresowań w środowisku lokalnym.

Okazało się przy tym, że wieś może stanowić także miejsce rozwijania własnego biznesu, z uwagi na niższe koszty funkcjonowania firmy, porównywalny poziom rozwo-

Tabela 4. Wybrana pozarolnicza działalność gospodarcza według województw w 2002 roku
 Table 4. Selected non-agricultural business activity in respective provinces in 2002

Województwo Province	Razem Total		Leśnictwo Forestry		Rybnictwo Fishery		Przetwórstwo Processing		Handel Commerce		Agroturystyka Agritourism	
	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%
Dolnośląskie	21 035	5,8	447	6,6	507	5,5	3 050	4,7	3 756	5,3	319	6,6
Kujawsko-pomorskie	15 103	4,1	345	5,0	550	5,9	2 431	3,7	3 055	4,3	141	2,9
Lubelskie	31 189	8,6	534	7,8	898	9,7	7 208	11,1	6 503	9,2	193	4,0
Lubuskie	7 869	2,2	234	3,5	147	1,6	1 120	1,7	1 613	2,3	123	2,5
Łódzkie	26 420	7,3	273	4,0	733	7,9	4 545	7,0	6 320	8,9	132	2,7
Małopolskie	48 426	13,3	612	9,0	803	8,6	9 792	15,1	8 836	12,5	1 092	22,6
Mazowieckie	44 962	12,4	486	7,2	1 078	11,6	6 886	10,6	9 510	13,4	262	5,4
Opolskie	7 915	2,2	137	2,0	209	2,3	1 531	2,4	1 274	1,8	61	1,3
Podkarpackie	32 580	9,0	580	8,6	507	5,5	9 431	14,6	5 713	8,1	303	6,3
Podlaskie	12 070	3,3	473	6,9	417	4,5	1 866	2,9	2 500	3,5	202	4,2
Pomorskie	11 944	3,3	786	11,5	350	3,8	1 482	2,3	1 743	2,5	424	8,8
Śląskie	34 982	9,6	326	4,5	777	8,4	4 419	6,8	6 081	8,6	318	6,6
Świętokrzyskie	18 426	5,1	214	3,1	548	5,9	4 202	6,5	4 013	5,7	113	2,3
Warmińsko-mazurskie	8 921	2,4	465	6,8	321	3,5	469	0,7	1 710	2,4	428	8,9
Wielkopolskie	29 693	8,2	463	6,8	1 153	12,3	4 926	7,6	5 907	8,3	307	6,4
Zachodniopomorskie	11 881	3,2	449	6,7	279	3,0	1 480	2,3	2 198	3,2	409	8,5
Kraj	363 414	100,0	6 824	100,0	9 277	100,0	64 838	100,0	70 732	100,0	4 827	100,0

Źródło: Pozarolnicza działalność gospodarstw rolnych, GUS, Warszawa, 2003.

Source: Non-agricultural business activity of farms, Main Statistical Office, Warsaw, 2003.

ju infrastruktury, coraz lepszą łączność teleinformatyczną i niekonwencjonalne sposoby wytwarzania produktów o charakterze lokalnym. Procesom rozwoju pozarolniczych kierunków aktywności zawodowej sprzyjało pojawienie się nowych form wypoczynku (agroturystyka), zapotrzebowanie na ekologiczną żywność, budowanie siedzib mieszkalnych z dala od miast czy wreszcie rozwój sportów wymagających przestrzeni (golf, hipika itp.). Działalność pozarolnicza była poważnie zróżnicowana w zależności od wielkości gospodarstwa oraz jego położenia w przestrzeni społeczno-gospodarczej i geograficznej. Kierunki i struktura tej działalności w okresie między dwoma spisami rolnymi z lat 1996 i 2002 uległy pewnym zmianom, polegającym na tym, że priorytet uzyskało przetwórstwo przemysłowe (przedtem zwane działalnością produkcyjną), które podwoiło swój zakres oddziaływania. Na podobnym poziomie, a nawet nieco niższym, uplasował się handel detaliczny i hurtowy, który w początkach transformacji gospodarczej cieszył się

pewnym powodzeniem. Największa liczba podmiotów prowadzących pozarolniczą działalność gospodarczą wystąpiła w województwach małopolskim (13,3%) i mazowieckim (12,4%). Leśnictwo zdominowało woj. pomorskie (11,5%), rybactwo – woj. wielkopolskie (12,3%), przetwórstwo – woj. małopolskie (15,1%), handel – woj. mazowieckie (13,4%), a agroturystyka – woj. małopolskie (22,6%)

Różnorodność działalności pozarolniczej jest trudna do jednoznacznego skwantyfikowania, a także ścisłego ustalenia skali dochodu w łącznych dochodach gospodarstwa rolnego.

Zgodnie z oczekiwaniami badawczymi stwierdzono, że gospodarstwa małe są najbardziej zainteresowane prowadzeniem działalności pozarolniczej, a w miarę wzrostu obszaru zainteresowanie tą sferą maleje. Działalność ta stanowi dobry sposób na zagospodarowanie zbędnej siły roboczej, a jednocześnie jest źródłem pozyskiwania dodatkowych dochodów.

Ogólnie biorąc, idea wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich znajduje także swoje odzwierciedlenie w podejmowaniu działalności pozarolniczej, chociaż możliwości tego rozwoju są o wiele szersze.

PIŚMIENNICTWO

- Duczowska-Piasecka M., 1998. Przedsiębiorczość na wsi. [w:] Encyklopedia agrobiznesu. Fundacja Innowacja, Warszawa.
- Rocznik statystyczny rolnictwa i obszarów wiejskich, 2005. GUS, Warszawa.
- Uglis J., 2006. Funkcjonowanie indywidualnych gospodarstw rolnych z działalnością dodatkową. AR, Wrocław.
- Pozarolnicza działalność gospodarstw rolnych, 1997. GUS, Warszawa.
- Pozarolnicza działalność gospodarstw rolnych, 2003. GUS, Warszawa.

NON-AGRICULTURAL BUSINESS ACTIVITY OF PRIVATE FARMS

Abstract. The aim of the paper was to define changes which occurred in the non-agricultural business activity of farms between the agricultural censuses of 1996 and 2002. As provided for in the working hypothesis, it was found that changes in the non-agricultural business activity were more intensive on small farms rather than the medium-size and large ones. Taking up the non-agricultural business activity was mainly driven by the need to satisfy the every-day living and material needs of the family, and much less considerably by the intention to become professionally active beyond the agricultural farm.

Key words: non-agricultural business activity, agricultural census, farmer entrepreneurship, Poland

Zaakceptowano do druku – Accepted for print: 10.12.2006